

PLEISTOTSEENI FAUNAST EESTIS KARVASE NINASARVIKU JA ÜRGPHIISONI UUTE LEIDUDE PUHUL.

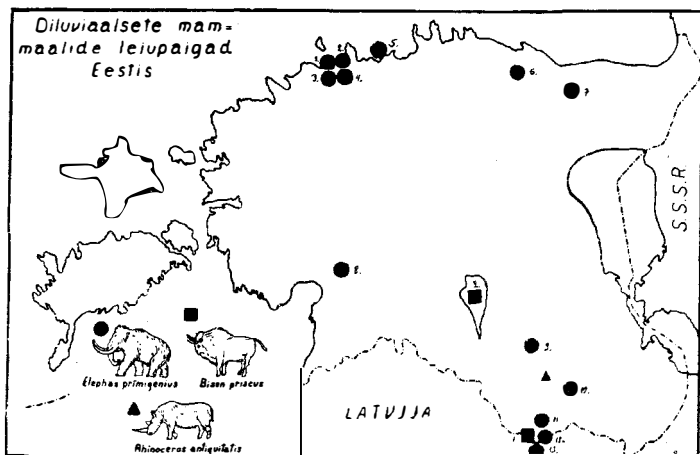
J. L e p i k s a a r.

Hilisema ajani valitses meil ja lähemal naabermaadel vaade, et diluviaalne ajajärk neil aladel oli eluta, sest pinnareljeevi tase tõttu steriilne, kaugele üleulatuv paks mannerjää hävitas siin elutingimused täiesti ega lasknud pisiloomastikkugi osaliselt säilida

mannerjääst üleulatuvail kõrgendikel-nunatakkidel, nii nagu seda oletada võib Lääne-Skandinaavia kohta (E k m a n¹).

Vaatamata sellele on jääaja kolme karaktervormi-suurimetaja, — mammuti, ürgpiisoni ja karvase ninasarviku, jäänuseid neilt aladelt leitud (Lätis kõiki kolme, Rootsis kahte esimest, Soomes ja Taanis üksinda mammutit). Eestist tundsime möödunud aastani vaid rea mammutileide ning ühe piisonileiu, õnnelik aastavahetus lisas uudisleidudena seni meil puudunud karvase ninasarviku ja ürgpiisonist teise tõendustüki.

Järgnevas üksikleidude loendis annan lähema iseloomustuse ainult kahele viimasele leiule (59. joon.).

59. joon. Diluviaalsete imetajate leiud Eestis. Numeratsioon vastab loendile tekstis.

Mammut, *Elephas primigenius* Blumb.

A. Põhja-Eesti leiud. Harjumaal. Paljassaar, rannaliivast⁵; 2. Pirita, merest⁴; 3. Ülemiste j. lähedal, kraavikaevamisel¹²; 4. Ülemiste ja Lasnamäe vahel, kruusavallist²; 5. Ihasalu, merest¹². Virumaa: 6. Kunda-Lammasmägi, mesoliitilise asula jäänused⁹. 7. Lügánuse⁶. B. Lõuna-Eesti leiud: Pärnumaa: 8. Taali, „diluviaalses lubjanõrust tsementeeritud veerkivirahust“³; Tartumaa: 9. Hellenurme-Oja, „2 sülla sügavuses liivas ja kruusas“⁷; Võrumaa: 10. Vagula-Sarvemägi, rannalt. 11. Saru-Kallaste, „5 m sügavuselt kruusakihtides rühksavi all“¹¹. Valgamaa: 12. Peetri jõe Jaanuse, „jõesängist“¹¹; 13. Peetri jõe Tahkumägi, „Kaldajärsakus 4 sülla sügavuses diluviaalses liivas, lupjasaldavate allikate setteis tekkinud rahulaadses mas-sis, rühksavi all“⁴.

Nr. 1.—4, 7, 10, 12 on purihammaste murdosad, nr. 5. on esitatud 2 lõik-hamba fragmenti ja parempoolne sääreluu, ülejäänud nr.-d on lõikhammaste murdosad. Nr. 1, 2, ja 7 säilitatakse Tallinna Eestimaa Kirjandusliku Ühingu muuseumis, nr. 3 ja 12 Tallinna Pedagoogilises Muuseumis; nr. 9 Riia Toom-museumis, nr. 4 ja 10 eraisikute valduses. Tartus asuvad: nr. 5 — zoologia-muuseumis, 6 — Arheologia Kabinetis, 11 — geoloogiamuuseumis. Nr. 4, 8 ja 13 on kadunud.

Ürgpiison, *Bison priscus* Boj.

1. Peetriõde-Tahkumägi, 2 jalga mammutileid nr. 13 eemal. *Proc. cornu* osa. Praegu kadunud.⁴

60. joon. *Bison priscus* Boj. *Proc. cornu dext.* Norma dorsalis et occipitalis. Võrtsjärv. 1936. Zool.-muus. Tartu $\frac{1}{8} \times$.

selles osas asunud nähtavasti järvesettes) lillakasroosa.

Karvane ninasarvik, *Rhinoceros antiquitatis* Blumb.

Esmasleid Eestile on II kaelalüli (*axis*) leid 13. II 37. Sulbi alevikus (Võ) Võhandu ürgorus hr. E. B e r g'i poolt kaevukaevamisel ca 4 m sügavusest (joon. 61). Leidja andmeil esinesid profiilis: huumus, kruus, liiv, s a v i, liiv, s a v i, p u n a k a s l i i v (leiu-koht), peen valge liiv. Esemel töi zooloogiamuuseumi hr. F. D a n i e l ülikooli Arheoloogia Kabineti vahendusel. Lüülil on defekt-*sed processus spinosus, pleurapophyses*, lisaks mõned väiksemad vigastused saadud nähtavasti väljakaevamisel. Värvus kuivanault puna-pruun kuni oranž.

Mõõtmed: suurim laius pretsügapofüüside lateraalservade vahel: 153 mm *Foramina costotransversaria* vahekaugus kraniaalselt: 101 mm. *Corpus vertebrae* säilinud osa suurim pikkus: 115 mm. Lüli säilinud osa suurim kõrgus: 180 mm.

Kuni viimase ajani peeti diluviaalfauna jäänuseid nii meil kui naaberaladel transpordituiks siia mannerjää poolt teadmata kust sekundaarseile paikadele.

2. Võrtsjärve keskosa (joon. 60). 1936. a. suvel vedas kalur J. M o k s noodaga järve põhjast parema sarvjätke (*proc. cornu dext.*), mille üliõpilane Köö g a r d a l zooloogiamuuseumi töi. Sarvjätke on säilinud peaaegu terve, puudub vaid tipposa, kuid on, eriti varreosas, kaotanud osaliselt pinnakihi, mis raskendab tavaliselt tarvitatavate mõõdupunktide fikseerimist.

Mõõtmed: Suurim ümbermõõt (asub enam-vähem tüvealusel) — 348 mm.

Suurima kumeruse pikkus tüveosal — 500 mm.

Värvus: seest puiduvärvi hallkollakas, pind kuiva huumuse värvi hall, dorsaalne pool (luu on

61. joon. *Rhinoceros antiquitatis* Blumb. *Axis*. Norma lateralis dextra et cranialis. Sulbi, Võrumaa. 1937. Zool.-muus. Tartu $\frac{1}{7} \times$.

Uue mammutileiu puhul Rootsis Döselbäcka juures asub J ä - g e r s k i o l d (1932) seisukohale, et see pärit on kohapealsest interglatsiaalist. Samale seisukohale on meie mammutileidude puhul tulnud K. O r v i k u ¹⁰ ja P. W. T h o m s o n ¹². Interglatsiaalsete või interstadiaalsete setete olemasolule on osutanud teistegi meie kvartaargeoloogide vastsemad uurimised.

Nagu seda dr. P. T h o m s o n õigustatult esile tõstab, on mitme leiud juures selliseid hapraid osasid säilinud, et võimatu on ette kujutada pikemat transporti moreenainesega koos. Enamik, kui mitte kõik eelloendatud leidudest, pärineb seega meile indigeensest diluviaalfaunast.

Seni lahendamata on selle fauna vanus. Leiud ranniku piirkonnas on oletatavasti retsentse meretegevuse tõttu lähemas ulatuses ümber paigutatud ega anna seetõttu kronoloogiliseks dateeringuks otseseid aluseid, samuti kui leiud Vagula ja Võrtsjärve põhjasetest. Leiud Peetrijõe-Tahkumäelt, Saru-Kallastelt ja Sulbilt osutavad aga ilmsesti interglatsiaalile laiemas mõistes.

Teame, et mammut ja ürgpiison Euroopas kogu pleistotseeni kestel esinid. Karvane ninasarvik ilmub Lääne-Euroopasse eelviimasel (Risz) jääajal, Venes viimasel (Risz-Würm) jäävaheajal (G r o m o v, V. ⁸). Mammut ja ninasarvik hävivad läänes Magdalénien-ajajärgul, Siberis tõenäoselt alles postglatsiaalis. Kuna osa autoreid viimase ajani ürgpiisoni sama saatuse osaliseks saada laseb (näit. S c h e r t z, E. ¹¹), näeb teine osa uurijaid (näit. G r o m o v, V. ⁸) tema muutunud järglasena euroopa piisonit Poolast ja Kaukasusest.

Siberis säilinud mammutilaidude ja Staruunia ninasarviku laiba säilinud toidujäänuste analüüsid lubasid rekonstrueerida neile omase biotoobina tundra ja külma stepi metsavöötme läheduseni. Samale seisukohale on jõudnud ka odontograafid. Gromov'i järgi võisid kõnealused liigid esineda ka stepivöötmes. Ka ürgpiison on tuntud stepivormina.

Lääne-Euroopale on iseloomustav glatsiaal- ja interglatsiaaljärkude erinevus faunas (esimeses tundra-stepielanikud, teises silvikoolid). Mammut ja karvane ninasarvik leiduvad siin ainult glatsiaalseteis, ida pool esinevad vormid segamini ja Venes lõpuks leiame märgitud liike ka interglatsiaalis. On ilmne, et sellise nähtuse tingib metsa soodustav kliima Läänes vastandina kontinentaalsele stepi- ja tundrasoodustajale Idas.

On küllalt selge, et meie vahepealne asend Ida ja Lääne vahel, samuti kui põhjapoolne asukoht ei luba otsustada ajamäärangut analoogiate põhjal enne, kui laiema ulatusega kvartaari stratigraafilised uurimised pole teostatud alas endas.

Õietolmu analüüs lähemate naaberalade interglatsiaalsetest viitab asjaolule, et viimase interglatsiaali keskel meilgi tõenäoselt metsavööde tänapäeva sarnaselt arenenud oli. Kõnealuse fauna eluajana võiks arvestada seepärast Risz-Würmi ekstreemosasid või koguni Würmi hilisglatsiaali interstadiaale.

Leidude kaarti silmitsedes on tähelepanevaid leidude akumulatsioon suurima transgressiooni põhjapiirile ning Lõuna-Eesti ürgorgudesse. Eriti „luudepesana“ tundub Peetri jõe leiupaik. Tahkumäelt peale mammuti ja ürgpiisoni olevat G r e v i n g k'i andmeil leitud veel rida „teisi, uuskvartaarseid luid“. T h o m s o n'i järgi on sellise leidude leviku põhjustanud see, et neis paikades paremini kui mujal püsisid interglatsiaalsetted, milledest hiljem jää ja

sulaveed luud ümber sortisid. Allakirjutanu arvates võiks aga oletada ka seda, et juhul, kui meilgi nagu mujal nende hiigelvormide hävis mõõtuandvad olid katastrofaalsed toite- ja elualade uputused (Zakrevska, G. 1936) Risz'i või Würmi jääaja taganemisel, koondusid laibad vooluvetest kantuina maastiku suurvaonditesse. Kohati kujunesid siis tõkkepaikades mitmet liiki loomade luupesad, nagu seda näeme Peetri jõelt. Kontrollimist vajaks aga ka teine võimalus, et tegu on siin paleoliitilise inimese saagipaigaga.

Kirjandus. 1. Ekman, S. 1920. Der skandinavische Lemming (*Lemmus lemmus*) als Überrest einer interglazialen skandinavischen Fauna. Festschrift f. Zschocke. Basel. 2. Eplik, J. 1935. Mammutileid Lasnamäelt. Eesti Loodus III, 5. 3. Grewingk, C. 1861. Geologie v. Liv.- u, Kurland. Arch. f. d. Naturk. L. E. K. Dorpat. 4. —, 1874, Diluviale Thierreste i. Menzen. Sitzungsber. d. N. F. G. III. Dorpat. 5. —, 1880, Uebersicht d. bisher bekannten Reste... Ibidem V. 6. —. 1881. Nachtrag zur Verzeichniss d. i. Liv.-, Est.- u. Kurl. gefundenen Reste quartärer... Säugetiere. Ibidem VI. 7. —. 1883, Über ä. Verbreitung baltischer altquartären Geschiebe... Ibidem VI. 8. Gromov, V. 1935. Ob ostatkah nossoroga Merka... Trudõ paleotsool. Inst. Ak. Nauk SSSR. IV. Moskva. 9. Indrekõ, R. 1936, Vorläufige Bemerkungen über d. Kunda Funde. Ö. E. S. Aruanded. Tartu. 10. Orviku, K. 1933, Eesti Loodus I, 2. Tartu. 11. Schertz, E. 1936. Zur Unterscheidung v. *Bison pris-cus* Boj. u. *Bos primigenius* Boj.... Senckenbergiana 18, Frankfurt a. M., 12. Thomson, P. W. Mammutileidudest Põhja-Eestis. Eesti Loodus II, 5. 13. Zakrevska, G. 1936. *Elephas togontherii* Pohl. spravorezzja srednago Dnipro. Trudi Institutu Geologii Ukrainskoi Ak. Nauk. V.